

PAPER DETAILS

TITLE: Cenap Sahabettin'in Son Gezi Yazilari Âfâk-i Irak'in Unutulmus Sehirleri: Necef ve Kerbela

AUTHORS: Seda ÖZBEK

PAGES: 104-124

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2877203>

Cenap Şahabettin'in Son Gezi Yazıları Âfâk-ı Irak'ın Unutulmuş Şehirleri: Necef ve Kerbela

DR. ÖĞR. ÜYESİ SEDA ÖZBEK*

Öz

Servetifünun'un önde gelen yazarlarından olan Cenap Şahabettin sadece şiirleriyle değil nesirleriyle de Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Nesir alanında özellikle gezi yazılarıyla anılan yazarın seyahatname türüne katkıları dikkate değerdir. Çeşitli gazete ve dergilerde yayımladığı gezi yazılarının bazılarını (*Hac Yolunda, Avrupa Mektupları*) sağlığında kitaplaştırmış, tefrika halinde gazete sütunlarında kalan bazı seyahat yazıları ise (*Âfâk-ı Irak, Suriye Mektupları*) araştırmacılar tarafından sonradan kitaplaştırılmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda Âfâk-ı Irak'ın günümüz Türkçesine aktarımı yapılmış fakat tefrikanın devam ettiğine dair bir izlenime de yer verilmiştir. Nitekim bu izlenim sebepsiz yere değildir. Kızıldeniz'de başlayıp Bağdat'ta noktalandığı sanılan bu seyahatnamede Irak ufuklarının ardında kalan ve hâlâ görülmeyi bekleyen Necef ve Kerbela da vardır. 1919 yılında *Servetifünun* dergisinde "hatıra-i seyahat" üst başlığı ile yayımlanan *Necef-i Eşref* ve devamında tefrika halinde yayımlanan *Sahrâ-yı Kerbela* ve *Kerbela* adlı makaleler Cenap Şahabettin'in *Âfâk-ı Irak* adlı seyahat hatıralarının son metinleri olduğu düşünülmektedir. Bu makalede genel hatlarıyla *Âfâk-ı Irak* hakkında bilgi verilmiş ve adı geçen metinlerin *Âfâk-ı Irak*'ın devam metinleri olduğu üzerinde durulmuştur. Söz konusu metinler Latin harflerine aktararak gerek Cenap Şahabettin külliyatına gerek Türk seyahat edebiyatına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Cenap Şahabettin, *Âfâk-ı Irak*, Necef, Kerbela, *Tasviriefkâr*, *Servetifünun*, gezi yazısı

RECENT TRAVEL WRITINGS OF CENAP ŞAHABETTİN FORGOTTEN CITIES OF ÂFÂK-I IRAK: NECEF AND KERBELA

Abstract

Cenap Şahabettin, one of the leading writers of *Servetifünun*, has an important place in Turkish literature not only with his poems but also with his prose. The author's contributions to the genre of travelogue are remarkable, especially in the field of prose. Some of his travel writings (*Hac Yolunda, Avrupa Mektupları*) that he published in various newspapers and magazines were translated into a book while he was alive, and some of his travel writings (*Âfâk-ı Irak, Suriye Mektupları*) that remained in serialized newspaper columns were later published by researchers. One of these, *Âfâk-ı Irak*, which was published in thirteen issues in *Tasviriefkâr* newspaper between 7 June 1914 and 18 March 1916, was translated into Latin letters by Bülent Yorulmaz and published as a book in 2002 under the name *Âfâk-ı Irak Kızıldeniz'den Bağdat'a Hatıralar*. Bülent Yorulmaz points out in his analysis that the series of articles "*Âfâk-ı Irak*" feels unfinished and that he does not have any information about its

* Giresun Üniv., Fen-Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl. sedaozbek58@hotmail.com, orcid: 0000-0001-7485-8438.
Gönderilme tarihi: 6.1.2023 Kabul tarihi: 5.3.2023

continuation. Indeed, *Âfâk-ı Irak* gives the impression of being unfinished in the 13th division. Indeed, this impression is not without reason. In this travel book, which is thought to have started in the Kızıldeniz and ended in Bağdat, there are also Necef and Kerbela, which remain behind the horizons of Irak and are still waiting to be seen. The articles *Necef-i Eşref*, published in 1919 in the magazine *Servetifünun* with the headline “souvenir-i travel”, and the articles *Sahrâ-yı Kerbela* and *Kerbela*, which were subsequently published in serials, are the last texts of Cenap Şahabettin’s travel memoirs called *Âfâk-ı Irak*. In this article, information about *Âfâk-ı Irak* is given in general terms and it is emphasized that the mentioned texts are the continuation texts of *Âfâk-ı Irak*. It is aimed to contribute to both Cenap Şahabettin’s corpus and Turkish travel literature by transferring the mentioned texts to Latin letters.

Keywords: Cenap Şahabettin, *Âfâk-ı Irak*, Necef, Kerbela, *Tasviriefkâr*, *Servetifünun*, travel article

GİRİŞ

Sairliği denince “Elhân-ı Şitâ” adlı şiiri, nesir yazıları denince de *Hac Yolunda* ve *Avrupa Mektupları* adlı seyahat yazılarıyla anılan Cenap Şahabettin, süreli yayınlarda tefrika hâlinde kalan gezi yazılarının bir kısmını kendisi kitaplaştırmış bir kısmı da vefatından çok sonra araştırmacılar tarafından kitaplaştırılmıştır. Çeşitli gayretler ve dikkatler gerek onun külliyatına gerek Türk edebiyatına katkı sunmuştur.

Cenap Şahabettin’in günümüze değin dört seyahat yazısı yayımlanmıştır. *Servetifünun* dergisinde 1897-1898 yıllarında yayımlanan *Hac Yolunda* ilkin 1909 yılında kitaplaşmıştır.¹ 1915-1918 yıllarında *Tasviriefkâr* gazetesinde yayımlanan *Avrupa Mektupları*’nı yazar 1919 yılında kitap hâlinde yayımlar. 1918 yılında *Sabah* ve *Zaman* gazetelerinde yayımlanan ve tefrika hâlinde kalan *Suriye Mektupları* ise çok sonraları kitaplaştırılmıştır.²

Bunlardan *Tasviriefkâr* gazetesinde 7 Haziran 1914 - 18 Mart 1916 tarihleri arasında on üç sayıda yayımlanan *Âfâk-ı Irak* adlı yazı dizisi Bülent Yorulmaz tarafından Latin harflerine aktararak *Âfâk-ı Irak Kızıldeniz’den Bağdat’a Hatıralar* adıyla 2002 yılında kitap halinde yayımlanmıştır. Bülent Yorulmaz incelemesinde *Âfâk-ı Irak* yazı dizisinin bitmemiş hissi verdiği ve devamı konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmadığına dikkat çekmektedir. Hakikaten *Âfâk-ı Irak* 13. tefrikada yarım kalmış izlenimi vermektedir.

¹ *Hac Yolunda*, *Servet-i Fünûn*’da yayımlanmış hâli ve 1909’da kitaplaştırılmış şekliyle iki çalışmada Latin harflerine aktarılmıştır. 1909’daki baskı; bk. (Cenap Şahabettin, 1996, 192 s.) *Servet-i Fünûn*’da tefrika edilen neşir için bk. (Cenap Şahabettin, 1995, 321 s.) Eser bir başka çalışmada da sadeleştirilerek Latin harflerine aktarılmıştır: bk. (Cenap Şahabettin, 2005, 240 s.) *Hac Yolunda* son olarak orijinal dili korunup, tefrikasında olmayan fakat kitabı bütünlediği düşünülen yazarın altı yazısı daha eklenerek (*Hüccâc-ı Osmaniye*, *Meşum Bir Teşebbüs*, *Çöl ve Hacılar*, *Hicazın Ziyai*, *Hatıra-yı Hac*, *Yevmi-i Arafat*) ve açıklayıcı dipnotlarla zenginleştirilerek yayımlanmıştır. bk. Cenap Şahabettin, 2022a, 278 s.)

² *Suriye Mektupları* hakkında yapılmış ilk çalışma basılmamış yüksek lisans tezidir. Bk. (Asiltürk, Baki, 1991, 84 s.) Ayrıca Tayfun Haykır, *Zaman* gazetesinde yayımlanan ve *Suriye Mektupları*’nın devamı olan altı yazıyı Latin harflerine aktarmıştır. (Bk. Cenap Şahabettin, 2015, 126 s.) Hem *Sabah* hem *Zaman*’daki yazılar birleştirilerek *Suriye Mektupları* ilk kez bütün olarak kitap halinde yayımlanmıştır. (Bk. Cenap Şahabettin, 2016, 173 s.) Prof. Dr. İnci Enginün *Cenap ve Arap Diyarı* adlı yazısında Cenap’ın *Türbe-i Muhyiddin’i Ziyaret* adlı yazısının *Suriye Mektupları*’nın devamı niteliğindeki bir metin olduğuna dikkat çekmiş ve eserin son baskısına bu yazının dahil edilmesini teklif etmiştir. Bk. (Enginün, İnci 2022, s.495-520.) *Suriye Mektupları* bu yazı da eklenerek, açıklamalı notlarla zenginleştirilmiş ve görseller eklenerek yayımlanmıştır. (bk. Cenap Şahabettin, 2022b, 148 s.)

Cenap Şahabettin'in *Servetifünun* dergisinde 1919 yılında yayımlanan ve dikkatlerden kaçan "Kerbela, Necef-i Eşref, Sahra-yı Kerbela" adlı seyahat notları *Âfâk-ı Irak*'ın devamı son gezi yazıdır.

ÂFÂK-I IRAK'IN YAYIM SÜRECİ

Cenap Şahabettin'in seyahatlerinden biri de 1914 yılında yaptığı Irak gezisidir ve bu geziye dair seyahat notları *Tasviriefkâr* gazetesinde 1914-1915 yılları arasında 13 sayıda yayımlanmıştır. *Âfâk-ı Irak*'a dair ilk ilan gazetenin 24 Mayıs 1330/ 6 Haziran 1914 tarihli 1101. sayısında yayımlanır. Bu sayıda aynı zamanda Cenap Şahabettin ile yapılan mülakat da yayımlanmıştır. Gazete *Âfâk-ı Irak*'ı neşre başlayacaklarını birinci sayfada iki ilan ile duyurur. Cenap'ın "Güzide ve nezih edibimiz Cenap Şahabettin Bey" yazılı resmi altında "Bugünkü nüshamızda Cenap Şahabettin Bey ile pek mühim bir makalatımız munderiç olduğu gibi muhterem edibimizin *Âfâk-ı Irak* unvanı altında suret-i mahsusada yazdıkları makalatı da önümüzdeki haziranın ibtidasından itibaren neşre başlayacağımızı kari'lerimize tebşir eyleriz." (İmzasız,

1914/1, s.1) notu vardır. Diğer ilan yine aynı sayfada "Muhterem edibimiz, Irak havalisinde üç dört ay devam eden seyahatlerinin meşhudat ve mazbudatını balaaki unvan-ı umumi altında sıralanacak silsile-i makalat ile sahaif-i (Tasvir)de teşhir eyleyecektir. Bu kıymetli hizmete haziran mabadisinde başlayabileceğimiz kayd ile iktifa ediyoruz." (İmzasız, 1914/1, s.1) cümleleriyle verilir.

Tasviriefkâr, *Âfâk-ı Irak*'ı neşre başlamadan evvel iki ilan daha yayımlar. Bunlardan ilki 1109 numaralı nüshada "Âfâk-ı Irak Kari'lerimize Tebşir" başlığı ile duyurulur: "Edib-i muhterem Cenap Şahabettin Bey'in bu unvan altında yazdıkları silsile-i makalatı iki, üç güne kadar derce başlayacağımızı karilerimize tebşir ederiz" (İmzasız, 1914/2, s.1). Diğer ilan ise 1113 numaralı nüshada verilir: "Âfâk-ı Irak Birinci Makale. Edib-i nezih ve muktedir (Cenap Şahabettin) Bey tarafından Irak ve havalisinde icra edilen seyahatin intibâât ve ihtisâsâtını hâki olan bu silsile-i makalatın birincisini cumartesi günü nüshamızda derc eyleyeceğimizi karilerimize tebşir ederiz" (İmzasız, 1914/3, s.1).

Cenap Şahabettin, *Âfâk-ı Irak*'ı Süleyman Nazif'e ithaf etmiştir. İlk tefrikada "İhdâiyye" başlığında Cenap Şahabettin'in bir portresiyle beraber bu yazı takdim edilir:

- Süleyman Nazif Beyefendiye -

Pek büyük ve pek muhterem üstad! Pîş-i dehâet ve sanatınızda kıymetsiz bir zerreden ziyade bir şey olmayan 'Âfâk-ı Irak'ı biraz kıymetlendirmek için zat-ı edibânenize ihdâya cesaret ve hayatını hayat-ı ebediye-i namınıza emanet ediyorum.

C.Ş.³ (Cenap Şahabettin, 1914/4, s.1).

³ Süleyman Nazif 1909 yılında Basra, 1913'te Musul ve 1914'de Bağdat valiliğinde bulunmuştur. Bu konuda yapılmış bir çalışma için bk. (Kurt, Burcu, 2012, s.155-179.)

Yine portrenin hemen altında Cenap Şahabettin'in imzası yer alır ve "Güzide ve nezih edibimiz Cenap Şahabettin Bey" ifadesi yazılıdır.

Cenap Şahabettin *Âfâk-ı Irak*'ı sağlığında kitap olarak yayımlamamış, bununla birlikte 7 numaralı parçayı *Evrâk-ı Eyyâm* adlı kitabına dâhil etmiştir.⁴ Yine bütün yazıları *Âfâk-ı Irak* başlığında numaralandırılmışken istisnai olarak 10 numaralı parçaya "Dicle'de" başlığı konulmuştur.

Âfâk-ı Irak'ın *Tasviriefkâr* gazetesinde yayımlanış künyesi şöyledir:

1. *Âfâk-ı Irak* -1-, S. 1115, (7 Haziran 1914), s.1-2.
2. *Âfâk-ı Irak* -2-, S. 1119, (24 Haziran 1914), s.1-2.
3. *Âfâk-ı Irak* -3-, S. 1124, (29 Haziran 1914), s.3.
4. *Âfâk-ı Irak* -4-, S. 1129, (4 Temmuz 1914), s.1-2.
5. *Âfâk-ı Irak* -5-, S. 1133, (9 Temmuz 1914), s.1-2.
6. *Âfâk-ı Irak* -6-, S. 1138, (14 Temmuz 1914), s.1-2.
7. *Âfâk-ı Irak* -7-, S. 1142, (18 Temmuz 1914), s.2; [*Evrâk-ı Eyyâm*, s. 303-308.]
8. *Âfâk-ı Irak* -8-, S. 1150, (27 Temmuz 1914), s.3.
9. *Âfâk-ı Irak* -9-, S. 1652, (31 Kânunuevvel 1915), s.1-2.
10. *Âfâk-ı Irak* -10- *Dicle'de*, S. 1660, (8 Kânunusani 1916), s.1-2.
11. *Âfâk-ı Irak* -11-, S. 1678, (7 Şubat 1916), s.3.
12. *Âfâk-ı Irak* -12-, S. 1697, (26 Şubat 1916), s.2.
13. *Âfâk-ı Irak* -13-, S. 1718, (18 Mart 1916), s.2.

Görüldüğü gibi *Âfâk-ı Irak*'ın ilk 8 bölümü 1914 yılında yayımlanmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın başlaması sebebiyle yayın bir müddet kesintiye uğrar. Gazete bu tehirin sebebini 1650. sayısında açıklar:

Âfâk-ı Irak

Muharriri: Cenap Şahabettin

Cenap Şahabettin Bey'in Harb-i Umûmî başlamadan evvel derc etmekte olduğumuz ve harbin zuhuru üzerine mecburen devam edemediğimiz (*Âfâk-ı Irak*)'ı birkaç güne kadar neşre başlayacağız. Muhterem edibimizin [diğer] yazıları gibi birer eser-i nefis-i sanat ve birer bedi-i şiir ve edeb olan (*Âfâk-ı Irak*)'ın bilhassa [bu] harpteki vakayı ve hadisatın ehemmiyet peyda eylediği bir zamanda karilerimiz tarafından kemal-i lezzetle mütalaa edileceği ümit [edilir.]

Şimdiye kadar sekizincisi neşredilmiş olan (*Âfâk-ı Irak*), (Avrupa Mektupları) bi-l-münâvebe derc edilecektir." (İmzasız, 1914/5, s.1).

1916'da yayımlanan beş tefrikadan sonra *Âfâk-ı Irak*'ın devamı gelmez. Oysa Cenap Şahabettin'in Irak'a yaptığı seyahat, yazılardan anlaşıldığı kadarıyla 24 gün sürmüştür. *Tasviriefkâr* gazetesi tefrikaya başlamadan evvel yaptığı duyuruda "Irak havalisinde üç dört ay devam eden seyahatlerinin meşhûdât ve mazbudatını" (İmzasız, 1914/1, s.1) yayımlayacaklarını söyleyerek seyahatin yaklaşık üç dört ay devam ettiğini bildirir. 13. tefrika ile sona eren yazı dizisi yarım kalmış gibidir.

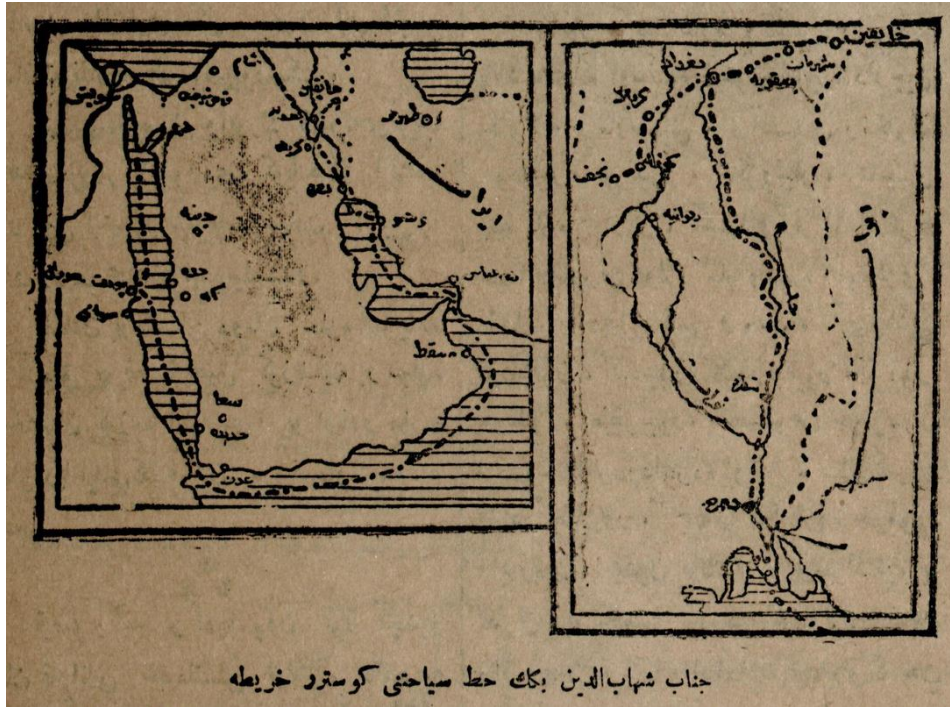
⁴ Cenap, *Evrâk-ı Eyyâm*'ı 1915'te yayımlanmıştır. Eser 1998'de Latin harflerine aktararak yayımlanır. Bk. (Cenap Şahabettin, 1998, 301 s.)

ÂFÂK-I IRAK ARDINDA KALAN ŞEHİRLER: NECEF VE KERBELA

Tasviriefkâr gazetesinde 7 Haziran 1914 - 18 Mart 1916 tarihleri arasında on üç sayıda yayımlanan *Âfâk-ı Irak* adlı yazı dizisi Bülent Yorulmaz tarafından Latin harflerine aktarılarak hakkında yapılan “Kısa Bir İnceleme” ile *Âfâk-ı Irak Kızıldeniz’den Bağdat’a Hatıralar* adıyla 2002 yılında kitap hâlinde yayımlanmıştır. Bülent Yorulmaz, bu ayrıntılı incelemesinde *Âfâk-ı Irak* yazı dizisinin bitmemiş hissi verdiği ve devamı konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmadığına dikkat çekmektedir: “Cenap Şahabettin’in Irak’la ilgili hatıralarını anlattığı ve kısa özetini verdiğimiz *Âfâk-ı Irak* adlı yazı dizisi muhtemelen yarım kalmıştır. Bitmemiş hissini veren yazı dizisinin devamı konusunda da herhangi bir bilgiye sahip değiliz.” (Cenap Şahabettin,(haz. Yorulmaz) 2002, s.12)

Hakikaten *Âfâk-ı Irak* 13. tefrikada yarım kalmış izlenimi vermektedir. Nitekim bu izlenim sebepsiz yere değildir. Kızıldeniz’de başlayıp Bağdat’ta noktalandığı sanılan bu seyahatnamede Irak ufuklarının ardında kalan ve hâlâ görülmeyi bekleyen Necef ve Kerbela da vardır. Buna ilk ve en kuvvetli delil Cenap’ın Irak seyahatini gösteren haritanın varlığıdır:

Tasviriefkâr gazetesi ilk tefrikada altında “Cenap Şahabettin’in hatt-ı seyahatini gösterir harita” yazılı iki harita neşreder. Bu haritalarda Cenap’ın Kızıldeniz’den Bağdat’a kadar geçtiği güzergâhlar gösterilmiştir:

Ek-2’de ayrıntılarını verdiğimiz haritaların ilkinde sırasıyla Süveyş, Port Sudan, Aden, Hudeyde, Sana, Mekke, Cidde, Medine, Akabe, Kudus-i Şerif, Şam, Hanekin, Bağdat, Kerbela, Necef, Maskat, Bender Abbas, Buşehr, İran ve Tahran yer almaktadır. İkinci haritada ise yine sırasıyla Bağdat, Kerbela, Necef, Kufe, Divaniye, Basra, İran, Bakuba, Şehriban ve Hanekin yer almakta, Fırat ve Dicle Nehri gösterilmektedir.

Tasviriefkâr gazetesinde yaptığımız taramalarda *Âfâk-ı Irak* yazı dizisinin devamına rastlayamadık fakat 1919 yılında *Servetifünun* dergisinde “hatıra-i seyahat” üst başlığı ile yayımlanan *Necef-i Eşref* ve devamında tefrika halinde yayımlanan *Sahrâ-yı Kerbela* ve *Kerbela* adlı makaleler yukarıdaki haritada göz önüne alındığında Cenap Şahabettin’in *Âfâk-ı Irak* adlı seyahat hatıralarının son

metinleri olabileceği ihtimalini kuvvetlendirdi. Nitekim yazarın makalelerinin kronolojik yayım sürecine bakıldığında 1919 yılının Haziran ve Aralık aylarında nesir yazıları *Alemdar*, *Yeni Dünya*, *Servetifünun*, *Peyâm-ı Edebî*, *Tasviriefkâr* ve *Büyük Mecmua*'da yayımlanır. Bunlar portre yazıları, dil, sanat ve edebiyat üzerine makaleleridir. Bunlardan *Servetifünun*'da yayımlanan *Türbe-i Muhyiddin'i Ziyaret* adlı makale Cenap'ın bir diğer seyahat yazısı olan *Suriye Mektupları*'nın devamıdır. Prof. Dr. İnci Enginün'ün "Cenap ve Arap Diyarı" adlı yazısında bu metne dikkat çekmiştir.⁵ Enginün aynı yazısında Cenap'ın Arabistan izlenimlerinden olan üç metnin *Hac Yolunda*'nın devamı olduğu ihtimali üzerinde durmaktadır:

1919'da Arabistan izlenimlerinden üçü daha *Servetifünun*'da yayımlanır. Bu metinlerin hepsinin *Hac Yolunda*'nın devamı mahiyetinde olduğunu düşünüyorum. Zira bunların hepsi muhtemelen resmi görevi dolayısıyla katılması gereken gezilerdi. Daha önce niçin neşredilmediği sorusunu cevaplandırmak kolay değil. Sadece şunu belirtmek isterim ki bunların sonradan hatıralar şeklinde yazılmış olmasını ben pek muhtemel görmüyorum, zira bu metinlerdeki ayrıntılar ilk izlenimlerin gücünü sezdirmektedir. (Enginün, 2022, s. 505).

Hac Yolunda 4 Mart 1897-18 Ağustos 1898 tarihleri arasında *Servetifünun*'da tefrika edilmiştir. Aradan geçen 21 yıllık süreç, *Hac Yolunda*'nın Süveyş'te son bulması, bu olasılığı zayıflatan ihtimallerdir. Enginün'ün niçin neşredilmediği sorusuna verdiği cevabın muallakta kalmasının nedenlerinden biri budur. Zira özellikle gerek *Âfâk-ı Irak*'ın ilk tefrikasındaki seyahat güzergâhını gösteren haritaların varlığı ve gerek metinlerin muhteva bakımından birbirinin devamı olması hasebiyle *Necef-i Eşref*, *Kerbela* ve *Sahrâ-yı Kerbela* adlı metinlerin *Âfâk-ı Irak*'ın devamı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Metinlerin *Servetifünun*'da yayımlanış künyesi şöyledir:

1. Necef-i Eşref, *Servetifünun*, S.1421, 7 Ağustos 1335/1919, s.255-257.
2. Sahrâ-yı Kerbela, *Servetifünun*, S.1425, 4 Eylül 1335-1919, s.304-305.
3. Sahrâ-yı Kerbela, *Servetifünun*, S.1426, 11 Eylül 1335-1919, s.317-318.
4. Kerbela -1-, *Servetifünun*, S.1427, 18 Eylül 1335-1919, s.328-329.
5. Kerbela -2-, *Servetifünun*, S.1428, 25 Eylül 1335-1919, s.341-342.
6. Kerbela -3-, *Servetifünun*, S.1429, 2 Teşrinievvel 1335-1919, s.351-352.

Tespit edilen bu metinlerin muhteva bakımından en dikkat çekici bağlantıları özellikle *Âfâk-ı Irak*'taki metinlerde yer alan Şiilik üzerine tarihi bilgilerin bu metinlerde de devam ediyor oluşudur.

Cenap 8. Mektup'ta Dicle üzerinde Bağdat'a gittikleri Halife vapurunda Sünnî hacılar ile Kerbela'ya giden Şiilerin birlikte yatsı namazı kılacak olmaları üzerine Şiilik tarihi ve felsefesi üzerine dair ayrıntılı ansiklopedik bilgiler verir. "Şiîyet: İşte bir kelime ki derin bir hendek gibi İslamiyet'i ikiye ayırıyor." (Cenap Şahabettin, 2002, s.74.) diyen yazar vaktiyle Şiilik üzerine pek çok araştırma yaptığını belirtir. Tespit ettiğimiz yeni metinlerde de Cenap önce gezi yazısının ruhuna uygun olarak hatıra tadında bilgiler verir, devamında Şiilik tarihi üzerine kitabi bilgiler ekler. Yine *Âfâk-ı*

⁵ İnci Enginün'ün bu yazısında *Kitaplar Dışındaki Makaleler* başlığında dikkat çektiği diğer makaleler *Türbe-i Muhyiddin-i Ziyaret*, *Necef-i Eşref*, *Sahrâ-yı Kerbela*, *Kerbela*, *Çöl ve Hacılar*, *Hicazın Ziyatı*, *Yevm-i Arafat* ve *Hatıra-i Hac*'tır.

Irak'ta yer alan bilhassa insan tipleri, mekân, tabiat, din ve siyaset gibi konular bu metinlere de hâkim unsurlardır.

Kızıldeniz'de başlayıp Bağdat'a kadar süren, Cenap'ın gazete sütunlarında bıraktığı, Bülent Yorulmaz'ın dikkat ve gayretleriyle neşredilen, İnci Enginün'ün *Hac Yolunda*'nın devamı olma ihtimali üzerinde durduğu bu seyahat hatıraları hem *Âfâk-ı Irak*'ın hem de Cenap Şahabettin'in son gezi yazılarıdır ve *Âfâk-ı Irak*'ın yeni baskısına dâhil edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Asiltürk, Baki (1991). *Cenap Şahabettin'in Suriye Mektupları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Cenap Şahabettin (1995). *Hac Yolunda*. (haz. Belkıs Gürsoy). Ankara: Ecdâd.
- Cenap Şahabettin (1996). *Hac Yolunda*. (haz. Hülya Erdem). İstanbul: Kitabevi.
- Cenap Şahabettin (1998). *Evrâk-ı Eyyâm*, (haz. Hasan Akay). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cenap Şahabettin (2002). *Âfâk-ı Irak Kızıldeniz'den Bağdat'a Hatıralar*. (haz. Bülent Yorulmaz), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Cenap Şahabettin (2005). *Hac Yolunda*. (haz. Nurullah Şenol). İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Cenap Şahabettin (2015). *Beyrut, Filistin ve Nablus İzlenimleri 1918*. (haz. Tayfun Haykır), Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Cenap Şahabettin (2016). *Suriye Mektupları*. (haz. Seda Özbek), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Cenap Şahabettin (2022a). *Hac Yolunda*. (haz. İsmail Alper Kumsar), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Cenap Şahabettin (2022b). *Suriye Mektupları*. (haz. Sibel Yılmaz), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Cenap Şahabettin (1914/4). "İhdaiye", *Tasviriefkâr*, (1115):1.
- Enginün, İnci (2022). "Cenap ve Arap Diyarı", *Prof. Dr. Nâzım H. Polat'a Armağan*. Ed.: Haykır, Tayfun vd. Ankara: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 495-520.
- İmzasız (1914/1). *Tasviriefkâr*, (1101):1.
- İmzasız (1914/2). *Tasviriefkâr*, (1109):1.
- İmzasız (1914/3). *Tasviriefkâr*, (1113):1.
- İmzasız (1914/4). *Tasviriefkâr*, (1115):1.
- İmzasız (1914/5). *Tasviriefkâr*, (1650):1.
- Kurt, Burcu (2012). "Irak'ta "Muktedir" ve "Müşteki" Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey'in Basra Valiliği". *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* (7,2): 155-179.

EK 1: METİNLER

NECEF-İ EŞREF

-Hatıra-i seyahat-

Kerbela çölünün müntehâ-yı sükûtunda nağah Necef Kalesi çatlak, sökük ve yırtık bir hâki jüp gibi dik ve kaim karşınıza çıkar. Kale, dairenmadar kabristanların temevvücü ile çöle öyle yayılır ki kabristanlara jüpe benzeyen kalenin fistolu kenarı diyeceğiniz geliyor.

Irak'ın nihayetsiz kum çölünde bu burc-ı esmeri dolduran hayat mı, yoksa memat mıdır, bilinmez... Daha kapısından girmeden kalenin yaralı duvarları içinde ölüm kokan bir hayat, güya bir hayat-ı mezar hiss olunur. İnsana öyle geliyor ki güya şehir boştur, yalnız kabirler ve yalnız kabristanlar doludur. Kale içinde hiç ses yok, ancak mustarip gözler siyah bir ateş-i esrar ile parlıyor, ancak ebkem adımlar pür hüznün ve pür tevekkül ve sanki amade-i tevakkuf dolaşüyor: Her rast geldiğiniz sima size masrûların nevbet-i asabiyesinden bir saniye evvelki manzara-i sefaletini hatırlatıyor. Bütün sokaklarda bir mana-yı mağlubiyet ve bir sima-yı şehadet var. Manzara-i ye's ile her sokak sanki on üç asrın fecayiini ağlar.

Ölüme bundan ziyade yaraşacak yabis, akim ve bî-hayat bir belde olamaz. Burada yalnız ölümler ve ölmeye karar verenler yaşıyor. Her geçit pür mevt ve matem her meydan pür sükût ve sekerat ve bütün belde sanki bir dehliz-i ahiret...

Tarih-i Abbasiye'nin baştan başa Irak'ı kaplayan şaşaası bâb-ı Necef'ten girememiştir: Burada insanlar Hz. Ali'nin facia-i şehadetinden beri bi't-tav'ı ve'r-rızâ hayatta terk-i ruh etmişler... Yüzler kansız, hadekalar, mütevessî kollar, ta'b ve fütûr omuzlarda maslûp, herkes güya toprakta yatanlardan dastan-ı mevti dinler ve ölümler arasında kıyafet-i hayat ile kendi naaşını dolaştırır. Dimağları ağır bir humar-ı asabiyetle uyuşmuş ve başları daha şimdiden efkâr için ölmüştür. Hiçbir şey düşünemezler.

Bu yarım yaşayan vücutlarda yalnız bir şeyin tehevürü görülür: Hissiyat-ı sheviye!... Aynaroz'da, Benares'de ve ekseri büyük merâkiz-i diniyede olduğu gibi Necef'de de ihtiyâc-ı aşk çıldırıyor. Her biri bir cenaze renksizliği ve dilsizliği ile yanınızdan geçen bütün bu erkekler kadının ve bütün bu kadınlar erkeğin esir-i arzusudur ve kadın ve erkek, hepsinin siyeh-pûş ve matem-gîr ruhları birer dârü'l-zifâf-ı muzlimdir. Dudaklarında ed'iyeye-i mâtem kıpırdarken gönüllerinde ev'iyeye-i şevk ve şa'f /206/ şişer. Erkek ve kadın ölümü beklerken hayat-ı muâşakaya mev'ud kâffe-i lezâizi sömürmek istiyor.

Gece baykuşlar ve yarasalar kalenin kovuklarında eşleriyle buluşurken kale içinde şehir, mevt ve matem ışıksız ve dilsiz sokakları siyeh-pûş misafirlerine muzlim ve ketûm bir haclegâh-ı günah oluyor. Taraf taraf râyiha-i tefessühü gizlemeye çalışan, muattar tütsüler ötede beride birkaç dakikalık emtiaları dumanlar!

Necef'te evlerin avlularına, bahçelerine, içlerine ve dışlarına, her yere cenaze defn olunur. Ve her yerde melike-i aşkın sayvan tahtı kurulur.

Bu diyarın dünya ile ukba arasında yaşayan sekenesini birer nebata teşbih edebiliriz: Hissiyatlarının bir cüzü meyl-i mevt ve matemle toprağın altında kök gibi dağılırken öteki cüzü havada çiçekler gibi râyiha-i muhabbet ve ümid-i esmar ile titriyor. Ölümlerin ve makberelerin sönük manzalarından ayrılan gözler, içerisine dalmak ve içerisinden taravet almak için zinde ve taze gözler

arıyor. Ölüm kokusu sanki ıtr-ı hayatın vasıta-i ihtarıdır. Dillerin mahkûm olduğu hayat-ı sükût gönüllerde musiki-i garamı besliyor. Başlarda şişen fikr-i memat yüreklerde müthiş bir sevdâ-yı mülakat /257/ oluyor. Ve ihtimal ki - Oh, bu râz-ı ruhu kim keşfedecek? - mevt ve vuslat, ikisi de aynı mâyenin iki mütenevvi habbe-i intifahıdır.

Necef'i yakından seyrettikçe zevk-i dünya ve ümid-i ahirete karşı dudaklarıma acı bir iltivâ-i tehekküm ârız oluyor. Saçlarına kadar hayat-ı ukbâya batan bu adamların - denize düşenlerin yosunlara sarılması kabilinden bir takallüs-i şeyda ile - ravza-i mübareke-i Ali etrafında hayat-ı aşka öyle bir atılışları vardı ki...

Oh, artık ne hayâ ve ne riyâ... Burada âdat ve ahlak sanki toprak ve mehâsin ve mesâvi güya ölüdür. Buradan insaniyet-i hariciyeye gökteki bir buluttan yerde bir kıvılcımlı göle bakılır gibi bakılıyor. Ve bu irtifadan atf-ı nazar edilince kabul etmek lazım gelir ki her ferd-i beşer bir virane-i harik üstünde bir parça remâd-i inkisar ve bir parça ateş-i iştiyaktır!

Bir hekime yaralarını gösterir gibi beşeriyet-i beşeriyet-i müznibe ravza-i mukaddese etrafında bütün aksâm-ı ruhunu açıyor. İncelmiş, uzamış, daralmış, artık dünyevi ahz ü i'tâdan feragatle ancak bir alet-i istiğfar olmuş eller asabi bir ısrar ile birbirini ka'r-ı günaha çekiyor. Duaya mevkuf dudaklar ataş-i buseden çatlıyor. Vicdanlarda yalnız bir endişe var: Matem!... Kalplerde ancak bir emel yaşıyor: Vuslat!... Çehreler birer durgun su ve sineler birer bâdire-i iştihak!

Necef'in manzara-i ezdadı huzurunda diyeceğiniz gelir ki: Mevt ile hayat ve günah ile sevap aşkta biraz birleşir!

[*Servetifünun*, S.1421, 7 Ağustos 1335/1919, s.255-257.]

SAHRA-YI KERBELA

Her belde-i Irak nihayetsiz bir çölün dehlizidir. Bağdat, Kerbela, Necef hangisinden çıksanız karşınızda vüsat-i bî-nihayeyi bulursunuz: Kerbela'ya müteveccihen müseyyebî terk ettiğimiz sabah bu hakikati bir kere bir kere daha teslim ettim. Şehrin her dar sokağının ucunda bütün boşluğu ve bütün sükûtu ile bâdiye-i Irak sizi istikbal ediyor.

Hareketimizden iki üç dakika sonra arabalarımızın atları boyunlarındaki zil gerdanlığının mutarrid celcelesiyle ruh-ı feyfâyı uyandırıyorlardı. Güneş daha doğmamıştı, kumlar üstünde ince bir tabaka hav gibi fecrin gölgesi henüz yerde idi. Kalben: "İşte çöl!" dedim. Artık ne havada hışırdayan bir kanat ne yerde kıpırdayan bir şey, yalnız boşluk, her tarafta sükût ve daima sakin ve mürde bir vüsat... Hiçbir şey burada hiçbir zaman hareket etmemiş gibidir, mevcûdat ilk dakika-i hilkatte aldığı vaz'ı güya ilelebet muhafaza eder. Burada bütün fecâyî-i tarihin ince bir toz tabakası kadar olsun kıymeti hissedilmez. Hiçbir mevsim ve hiçbir hadise-i cevviye bu umman kılıcı tağyir edemiyor: Güneş ve yağmur, bahar ve kış, hepsi buradan bir şemme-i istihzâ gibi tesirsiz ve semeresiz geçer. Sanki feyz-i tabiat bütün buraları ebediyen tatlık etmiştir.

Gayet sevimsiz bir hayat yoksulluğu içinde ufuk genişliyor, genişliyor, nısf-ı kuturları her istikamette imkân-ı mesâhadan kaçan bir daire-i nâmütenâhî oluyordu. Ne tarafa baksanız gözleriniz tutunacak bir nokta-i hayat bulamaz, daima ve daima aynı halvet-i vahşiyenin merkezine mihlî gibisiniz. Bu abus tenhaliğin inatçı devamı size baş döndüren bir hiss-i tecerrüt verir. Bir nevi melâl ve humar içinde dudaklarınız susmak ve gözleriniz kapanmak ister...

Nagah ufuktan çıkan bir kavs-i ateş hadekalarımızı tahriş etti: Güneş doğuyordu... Şehirlerdeki zenzeme-i tulûyu burada aramayınız, çölün dergâh-ı sükût olduğunu güya güneş de bilir: Burada ebkem doğar ve tabiat-ı muhita onu sâmit karşılar.

Artık çölün boşluğu, fakirliği ve çıplaklığı bütün yeisiyle göründü. Ne bir kuş ne bir böcek ne bir yaprak. Râkid bir kum deryası sükût-ı ziya altında sanki donmuştu. Bize öyle geliyordu ki bu nihayetsiz âlem-i bî-hayat içinde ancak nihayetsiz bir ölüm sakın olabilirdi.

Bilmem, aheng-i âfaka hürmet için miydi, şimdi hiçbirimiz lakırdı etmek istemiyorduk. Samt-i muhit ciğerlerimizi kilitlemişti. Mevcudiyetlerimiz mürde bir sükût içinde müteneffis birer sükûttu... O zaman hissettim ki bu tarîk-i mağmûmun ucunda belde-i Kerbela'dan başka menzil bulunamazdı!

*

* *

Çöl, meşime-i edyandır, derler. Filhakika fikr-i bekâ, kayd-ı ahiret ve hiss-i taabbüd burada kalp ve dimağ için o kadar tabii ki... Çölde ruhunuzu ısrar ile atebe-i kibriyâya davet eden belîğ bir hutbe-i sükût var, güya bütün eşyâ-yı mer'iyenin sükûtu onu dinlemek içindir. Size öyle gelir ki sahrâ-yı Kerbela'da bulunduğunuz müddetçe bir hayat-ı ahiret içindesiniz. Bütün bir günde ancak bir veya iki kere rast geldiğiniz yolcular atebâta intikal eden Şîî cenazeleridir! İraniler kınalı sakalları gibi siyahlı kırmızılı keçelere sarılı ve katrelere asılı güzergâhlarında biraz râhiya-i tefessüh bırakarak geçerler, işte bu kadar...

Güneş semt-i re'simize yaklaştı, yürüdükçe güya sayvan nuru altına giriyorduk. Aydınlık içinde boşluk daha genişledi ve ıssızlık daha vahşi oldu: Semadan inen bir melâl-i ziya ve zeminden yükselen bir sükût-ı melâl idi. Gözlerim, görececek bir şey bulamamaktan yorulmuş, kâh yol namına kum üstünde burkulan izleri takip ediyor ve kâh arabanın an be an kısalan müsellesî gölgesine dalıyordu. Nagah refik-i seyahatim: "Nahlistan!" dedi. Ufk-ı şarkîde evvela abanos dişli bir tarak gibi başlayarak, sonra neftî bir duvar şeklini alan bir hurmalık görünmüştü. Sakin hurma dalları siyah eller gibi sanki bize: "Sükûn ve sükûn." diyordu. Fakat biz çöl üstünde bizi çağıran izleri kovalamakta ısrar ediyorduk. Câbecâ izler taaddüt ediyor ve kumdan bir çatal halinde karşıdan gelerek arabamızı dişleri arasına alıyordu. Burada çöl renkli güvercinlere rast geldik: Bunlar şüphesiz çevredeki nahlistanın mihmanları idi: Arabaların gıcirtısı kulaklarına yaklaşıncâ zî-hayat ve zî-cenah birer kum kütlesi gibi havalanıyorlardı. Ansızın bir serçe - her iklim ile ve her /305/ mevsimle uzlaşan o kalender kuş - mini mini nikat-ı musikisiyle bizi selamlayarak yanımızdan geçti. Oh, şu bâdiye-i bî-nihaye içinde bu mini mini, geveze ve eski aşına sanki sabahtan beri ruhumuza damlayan ilk katre-i şetâretti.

İşte yine uzlet-i sahraya avdet ettik. Yine arabalarımızdan başka tabiatın sükût ve halvetini yırtan bir şey kalmadı. Etrafımızda biraz evvelki nahlistana bedel bütün mevlid-i nebâtî kum renginde birer yumruk kadar diken yumaklarına münhasır: Öyle şeyler ki birer nebâtî kirpi diyeceğiniz gelir.

[2]

-Mâbad-

Âfakın nispetsiz genişliği, gariptir, ruha bir darlık hissi veriyor, fart-ı vüsatten sıkılıyor ve boğuluyorsunuz. Ben bu hissi tazyik-i hava azaldıkça göğsümüze ârız olan ıstırab-ı sıklete benzettim.

Şimdi karşıdan gelen bir kârban-ı Şîa şiddet-i ziyadan yarım kapalı duran gözlerimizi müşahedeye davet etti: Serap içinde develer fil azameti almış. Katır ve eşekler birer behîme-i esâtir şekline girmiş, ince bir toz bulutu arasında bize yaklaşıyordu. İşte artık hayvanların gerdanlık şıkırtısını işitiyorduk. Bunlar atebâtan avdet eden bir silsele-i züvvârdı, kumlar içinde gusl-i zünûb için Afgan'dan, Hindistan'dan, İran'dan, Kafkasya'dan, menâtık-ı Şîa'nın her tarafından gelmişlerdi. Bu sükûn-âbad-ı bî-hudud da bize bir hatıra-i hareket bırakarak yanımızdan geçtiler. Yine çölün vüsati samt ve rükûdeti buluştuk. Oh, şu bî-renk ve bî-hayat sükût: Bu bizim bilâd-ı mutedle bildiğimiz canlı sükût değil, adeta kumların hâki kefeni üstünde uzanmış bir lâşe-i sükût... Her şey ve her şey ebkem ve bî-hareket, sanki mevt içinde, inkızâ-yı ezmineyi bekler!

İkindiye doğru uzaktan mavi bir Buharî serpuşu halinde Türbe-i Avn'ın kubbesini gördük. Biraz sonra ufk-ı şarkîden tozu dumana katarak bize karşı gelen bir süvari takımı, nazar-ı dikkatimizi celbetti: Onlar yaklaşınca anladım ki bu bir Bedevî mangası idi. Arabacılarımıza verdiği bir işaretle kabilemizi tevfiğ ettiler: Temin ederim ki o anda kendimi hiç de taht-ı emniyette hissetmiyordum. Tasavvur buyurunuz ki refâketimde İngiliz, Alman, Rus ve İran devletlerinin murahhasları vardı. Bunlara karşı vaki olacak bir bedevî taarruzu avâkıbı itibariyle bir mesele-i müz'ice teşkil edebilirlerdi. Bereket versin ki bedevîler beynelmilel bir heyet-i me'mûre muvâcehesinde bulduklarını anlayınca bir vaz'-ı mülâyemet aldılar. Bunlar Türbe-i Avn civarında yaşayan Mesudi kabilesinin şeyhi ile şeyhinin efrâd-ı maiyeti imiş. Şeyh pek mihman-nüvaz bir tebessümle râsime-i hoşâmedîyi ifade ettikten sonra bize ne suretle hizmet edebileceğini sordu ve ufk-ı mer'înin biraz ötesinde merkûz çadırında dinlenerek yorgunluk almamızı teklif etti. Örf-i bedâvete bigâne olmayanlar bilirler ki bu davet pek büyük bir eser-i teveccühtü. Bedevî bermûta esrar-âmiz yaşar. Ne çadırını ne hayatını ne sinesini yabancıya açmak istemez. Aile ve kabilesi haricinde her kim varsa ancak ağyârdır. Kendi râz-ı maişetini görmek isteyen her nazardan kuşkulandır. Medeniyeti istihkar ettiği nispette medenilerden ürker. Havâdis-i bedâvet ruhundaki emniyetsizliği daima tahkir etmiştir. Bedevî bir tek emin dost tanır: Çöl ve çölün ketûm ve ebkem boşluğu...

Mamafih biz bu davet-i nazikâneye yalnız teşekkürle mukabeleyi muvâfık-ı basiret bulduk. Şeyh-i Mesudi'nin birer turuncî hançer gibi arabadan arabaya dolaşarak ellerimizi sıkın kollarından ayrıldık ve Türbe-i Avn'ı selamladıktan sonra yolumuza devam ettik.

Dairenmâdar bir şüphe-i sema ile muhat bir kum ummanın dalgaları arasında işte yine akrabalarımız hafif yalpalarına avdet etmişlerdi. /318/ Bütün çölleri bir örnek sanmayınız: Bakınız bu Irak çölü Hicaz çölüne hiç benzemiyor, nerede o kıta-i mukaddesenin safvet-i sema ve servet-i ziyası... Bahusus ki bu anda bilmem nereden çıkan asi birer rüzgâr manzarayı gittikçe bulandırıyor. Lemhatü'l-basarda rüzgâr bir kasırğa şiddetini aldı: Şimdi kötü bir toz bulutu öpmek için gözlerimize saldırıyor, her mevce-i hava yüzlerimize avuç avuç kum saçıyor. Arabacılar renkli kufiyelerle başlarını sararak: "Fırtına.." dediler. Filhakika kumlar üstünde bâdirenin ıslığı, iniltisi, hıçkırığı kıvranıyordu. Ufuk daralıyor ve daralıyordu. Nihayetsiz çöl şimdi büyücek bir avlu kadar

küçülmüştü. Kum toprak rengine bulutlar ve kirli bir âsıfa etrafımızda burkuluyor ve burguluyor sonra sath-ı bâdiyeyi soyuyor, ufalıyor, havaya kaldırıyor ve nihayet ağızlarımıza ve burunlarımıza öyle çarpıyordu ki bizi çölden kovmak ve çıkarıp atmak istiyor, sanırdınız ki bu hadise güya çölün bir sara-i isyanı idi: Bâdiyenin biz biraz evvelki evladı değil mi idik? Şimdi bize karşı sadrında müterâkim bütün gayz ve husumeti işte boşaltıyordu. Âfakın müthiş velvelesi içinde ezilen zil sesleriyle arabalarımız sanki tabiattan istimdat ediyordu: Karanlıkta korkudan terennüm eden bedbahtlar aklıma geldi... Yolumuz kum bulutları arasında görünmez oldu, bizi ihâta eden gölgeler gittikçe daha kesif ve daha mehib oluyordu. Ufuk her an sis içinde biraz daha eriyor ve daire-i mer'îye takallüs ediyordu. Ve daima ve daima daralan ve uluyan bu vüsat size öyle zannettiriyordu ki artık göremediğiniz çöl kısmı bir boşluğa yuvarlandı ve işittiğiniz o velval sukuttur!

Havayı dolduran kum zerrelere naghah ıslandı. Fırtınanın iniltisine yağmur kendi yaşlarını ilave ediyordu.

Fransızların bir mesel-i meşhuru vardır: Küçük yağmur büyük rüzgârı yatıştırır! derler. Koca kasırgayı kamçılaman bu mini mini tufan da sükûn-ı bâdiyeyi iade etti.

Şehrin siyah evleri ve Ravza-i Hüseyin'in zerrin kubbesiyle Kerbela ufukta manzûr olurken fırtına bütün bütün dinmişti.

[*Servetifünun*, S.1425, 4 Eylül 1335-1919, s.304-305 / S.1426, 11 Eylül 1335-1919, s.317-318.]

KARBELA

1

Çölün kum, kül ve toprak kokularından mürekkep gibi zannedilen bir râyiha-i garibesini vardır ki bir kere nüfuz ettiği mahfaza-i şammede ilelebet yaşar. Hevâ-yı bâdiyeyi koklayan unutamaz. Yerleri rutubetlendiren yağmur şimdi bu kokuyu şayan-ı dikkat bir nispette teşdit etmişti. Bir hissi mevt ile dolmuş gibi uyuşan cümle-i asabiyemizi bu râyiha biraz tenbih ediyordu. Böylece yarım uyanık, göz kapaklarımızı kaldırıyor, karşımızda anbean yaklaşan Kerbela'nın manzara-i umûmiyesini ihataya çalışıyorduk. Kulaklarımız hâlâ fırtınanın uğultusu ile dolu idi. Gurup güneşi semadaki tekir, kır ve boz bulutları henüz dağıtamamıştı. Bu bulanık kapak altında Kerbela hakikatte olduğundan daha kara görünüyordu; Ravza-i Hüseyin'in altın kubbesi bile gölgelenmiş ve donuklaşmıştı.

Gurubtan sonra biz şehre girerken kırmızı bir ay müdevver bir yara gibi ufukta kanıyordu. Mehtap bize uzakta bir yangının kızılığını hatırlattı, o bile çirkin olmuştu.

Şimdi yorgun atlarımızın tannan ve celcele-sâz gerdanlığı ruh-ı beldeyi sanki tahriş ediyordu. Bütün bir silsile-i matem gibi uzanan yüksek siyah evlerin arasında sokaklar birer şiryan-ı sükût halinde hemen hemen boş ve mağmum kıvranıyordu. Nadiren siyah-pûş bir kadın ya siyah-pûş bir çocuk bir parça kadife-i elem gibi siyah ve yumuşak hadekasıyla bizi süzüyor ve mukaddime-i leylin yumuşak siyahlığı içinde kayboluyordu. Hafif bir zulmet ve derin bir sessizlik her tarafa bir nevi necabet-i uhreviye iâre etmişti. Evler şafak gölgesiyle peçeli gibi idi: Tarih-i İslam'ın en dil-sûz faciasına şahit olan pencereler üstünde karanlık güya indirilmiş siyah perdelerdi. Sokaklarda ve evlerde on üç asırdan beri bir silsile-i İslam'dan ötekine uzanarak biraz tiftiklenen ve harabelenen bir bakıye-i elem hissölunuyordu.

Beldenin münteha-yı cenûbîsine yakın bir noktada Hint nevvablarından birinin ikametimize tahsis edilen binnisbe mutantan konağı önünde arabalarımızdan indik. Ayaklarımız mütehassir hareket, dudaklarımız neşe-i kelam ve gözlerimiz müştak-ı hâb idi. Biraz yıkandıktan ve biraz yedikten sonra yataklarımıza atıldık. Mamafih Kerbela bizden evvel uyumuştı: Nevm-i umûmi üstünde yalnız vahşi, mağmum ve havf gulguleleriyle birer pasbân-ı şeâmet gibi yekdiğerini çağırان baykuşlar yaşıyordu...

*

Kerbela'da bir tek cadde vardır: Mithat Paşa Caddesi. Bir tek bina vardır: Belediye Hastahanesi. Ve bir mahal-i ziyaret vardır: Ravza-i Seyyidü's-Şühedâ ve Ravza-i Abbas...

Bunları görmek için şehir dolaşırken tesadüf ettiğim simalar bilmem niçin bana içerisinde yalnız siyah tabutlar akseden bir durgun suyu hatırlatıyordu. Burada cemiyet-i beşeriye bin üç yüz sene evvelki bir facianın çelîpâ-yı âlâmına sanki mihli ve asılı yaşar: Hayat-ı umûmiyeyi muzlim bir örtü halinde Türbe-i Hüseyin'in sütne-i siyahına oyulganmış hissedersiniz! Halbuki, heyhat! İnsan için lâyemut bir elem yoktur: Bizim fani kalplerimizde her his gibi acı da ancak birkaç gün muammer olur. /329/ Uzun asırların bizden ayırdığı vak'a-i Kerbela üstüne bugün kapanıp hıçkıran sineler bittabi bir edâ-yı sahne ve bir şive-i temaşa alıyor, bahusus ki bu tabaka-i zevâhir altında gözyaşları müstesna bir sel gibi akan şehvet salyalarına karışır.

Cenab-ı Hakk şahidimdir ki mezheb-i Şîa'ya karşı hiçbir zaman ruhumda incizâp duymadım; fakat hayat-ı atebâtı gördükten sonra, diyebilirim ki, siyasetten doğan ve ma'ser-i İslam'ı bir satır gibi kıymalayan bu mezhebi şimdi siyaset ve satır kadar bile sevmeyeceğim. Kitle-i müslimin bir kere tâc-ı hilafet sebebiyle inşikak edince her tarafta emir, imam, şerif, halife ve daha bilmem ne unvanlarını takınarak ahfad-ı Ali namına saltanat sürmek isteyen ehl-i huruç görüldü: Mekke'de Benî Musa, Yemen'de Benî Ziyad, Mağrib'de Benî İdris, Mısır'da Benî Fatıma cemiyet-i muvahhidini lime lime ettiler; öyle ki artık def-i şikak imkânı kalmamıştır denebilir. Filvaki iki büyük fırkayı barıştırmak teşebbüsleri daima akim kaldı: Bilhassa bu niyetle hulefâ-yı Abbasiye'den Abdullah-ı sâlis kızı Ümmü'l-Fazl'ı İmam Ali Rıza Bin Musa'ya vermişti ve damadına cemile olmak üzere başındaki sarığı çıkardı, yeşil sarık sardı, yani tebaa-i Şîa'nın kıyafetini kabul etti; fakat münaferre o kadar derinlere kök salmıştı ki İmam Ali Rıza'nın irtihalini müteakip yine sarık eski rengine avdet ediyordu. Al boyadan muğirü'd-devle Aşura Bayramı'nı tesis etmekle 352 sene-i hicriyesinden itibaren ihtilaf-ı mevcudu teşdit etmiş oldu: Matem o zaman başladı ve dövünen göğüslerde Sünni'ye karşı nefret-i meylini kuvvetlendirdikçe kuvvetlendirdi. Bağdat mezheb-i Şîa'dan dolayı şâaşa-i medeniyetini kaybetmiş, Hülagu 645'te Müeyyedüddîn Alkamî'nin daveti üzerine mezheb-i Şîa sayesinde Bağdat'ı yakmış ve yıkmıştır. Bilhassa Hüdabende Muhammed Han ile Şah İsmail Safevi mezheb-i Şîa'yı bir mezheb-i gayz hâline getirdiler. Bugün bir Şîi-i zâhid sizin ve benim gibi bir Müslim-i gayr-ı Şîi'nin bir kere dudak dokundurduğu kabı ilelebet mülevves addeder, kırar, atar.

2

Pembe bir sabah içinde horozlar Kerbela'yı uyandırıyor ve gözlerini açanları dinç bir hava harekete teşvik ediyordu. Şehrin matemine gülen genç ve saf bir sema altında sokaklar birer vicdan-ı mustarip gibi loş kıvranıyordu. Gölgele basarak Ravza-i Hüseyin'e müteveccihen dar geçitlerin

dirseklerini dolandık. Çölün tozunu eleyen ince bir lodos bir tavus tüyü tesiri ile ensemizi gıcıklıyordu. Rast geldiğimiz kadınlar toprak üstünde kayar gibi sessiz ve erkekler kadınlar kadar mahcup ve muhteriz. Her gördüğümüz mağmum ve mağmum, öyle ki aziz bir cenazeyi defne gidiyor, sanırsınız. Bu şuh sema altında şu abus ve melûl simalar bir tezat-ı muharrişti: Kâinatın kahkahasına karşı bu kadar derin ağlayan duvarlar tamamıyla samimi olan bilir miydi? Kalben “Mudhike-i matem oynayan bir dolambaçlı sahnede miyim?” dedim. Şundan eminim ki bugün burada tabiat ile insaniyet birbirine uygun levha ve çerçeve değildi. Gökyüzü pembe ve hevâî, açık renk bir çadırdı. Altında kadınlar ve erkekler ve hatta çocuklar, hepsi kuzgunlar gibi siyah-pûş! İyd-i erbain içindeyiz: Karalar giyinmek mecburi imiş. Taab-ı taziyet bütün çehrelerde okunuyor. Herkes şimdi yataktan yorgun kalkmış, zannedersiniz. Gözler açık, lakin vicdanlar uyuyor. Mamafih esrar-ı beldeye nüfuz edenler diyorlar ki: “Durgunluk zahiridir, yangın ve fırtına ruhlarda devam eder. Müstağrak-ı elem gördüğünüz siyah gözler tutuşmak için bir kıvılcım bekleyen kömür parçalarıdır.”

Kerbela belde-i din ve belde-i kindir: Görmek için bakan ve bahusus görebilen yabancıyı sevmez. Burada herkes kendi âlem-i zünubunda dalgın yürümek ve yanındakinin saha-i günahına hiç bakmamak ister. İki kişi arasında selam bir teât-i afv ve müsamahadır. Alâ-rivayetin bu payitaht-ı matem emsalsiz bir bendergâh-ı fücür imiş. Bir ehlihibre dedi ki:

- Kerbela gündüzleri birer şeyh-i itikaf ve geceler, yirmi yaşında birer sefihi şeydâdır. Akşama kadar sine-i zenlikten yorulan vücutlar amber kokulu eşvak ipine atılmak için sabırsızlıkla gurubu bekler. Zulmet-i leyl içinde vücutlar siyahlardan çıkarılır ve dudaklardan mersiyele silinir. İbadetle işret arasında birkaç kadeh badeden ziyade mesafe yoktur. Artık güneş doğuncaya kadar parmaklar sübha-i nevazişe ve dudaklar tehlîl-i buseye mevkuf kalır.

Ellerde Molla Mehmet Taki'nin *Tuhfetü'z-zahid*'ini görürsünüz; fakat koltukları araştırınız: Câhiz'in *Kitabü'l-Arâis*'ini, İbn-i Hacib-i Numan'ın *Kitabü'l-Kaytan*'ını, İbn-i Şemsâni'nin *Câmi'u'l-Lezzât*'ını, Abdurrahman Şirazi'nin *Kitabü'l-İzâh*'ını, Şeyh Muhammed el-Mısırî'nin *Rüccû'u's-Şehy ile's-Sabâh*'ını ve daha bilmem neleri bulacaksınız!... Gündüz her avuç kalbi sıkınız, bir kadeh göz yaşı çıkar. Her vücut meşbû-yı matemdir. Delikanlılar omuzlarında birer asr-ı elem taşır. Fakat dışı darabat-ı ibadetle çürümüş göğüslerin içi hevesat-ı aşk ile yaralıdır!... Burada lâakal yirmi bin fedakâr mezhep var ki bir gün Ravza-i Ali civarında gömülmek ümidi ile şimdi hasbe'z-zahir mütevekkil ve matemzede meşhed-i Hüseyin etrafında dolaşırlar ve hakaret-i mevte uğrayıncaya kadar hayat-ı hakaret içinde yaşarlar. Fakat bu yirmi bin Kerbelaî'den pek, fakat pek azı rastıklı kaşlar altında sırmaları gülümseyen gözlerin musır ve müziç davetlerine mukavemet edebiliyor...

Kerbela'da para çok ve sefalet çoktur. Serveti dilenciler takip eder. Mamafih cebinde kaç kuruşu olursa olsun her geçen, bana öyle geldi ki, bir gedâ-yı efkârdır.

Şehrin “pazar yeri” gariptir, mukaddesat-ı beldeyi ihata ediyor. Ravzaların etrafı “batn-ı Kerbela”dır: Türbelere girmeden evvel boş bir mide gibi guruldayan bir meydana vasil oluyorsunuz. Sokaklarda cevîf ve sükûtun pazar yeri acısını çıkarıyor. Burada müttehidü'l-merkez bir daire-i revaç ve bir daire-i şemmane içindesiniz. Her cihetten tahlil olunamayan bir koku ve elfâzı ezen bir yaygara size hücum eder. Burada sükût-ı zahit gibi reng-i mateme de hürmet yoktur. Kabak mübâlâtsiz sararır; patlıcan istihzâ ile morarır; domatesler haliü'l-izar kızıldıkça kızılılanır; hurma - oruç

bozduğumuz o dindar hurma yok mu - öyle rengini değiştirmek istemiyor... Her sergi bir hadîka-i elvan ve her kan bir yağlı boya paleti...

Bunlar hepsi civardaki bostanlardan gelir. Kerbela'nın kendi mahsulü yalnız iki şeydir: Muska ve kefen!

Muskalar Kerbela toprağından yayılmış madalyalardır ki üzerlerinde kâh Ravza'nın kaba bir resmi ve kâh âyât-ı Kur'aniye bulunur. Muska toprağını Kerbela'da Şîî cenazeleri için kazılan mezarlardan alınır. En kıymetkarlarına "türbe-i halis" diyorlar ki Ravza-i Hüseyin dahilindeki mekabirden alınan toprakla yapılır. "Türbe-i halis" in lâakal bin bir hasiyeti vardır. Taşıyanı yıldırım vuramaz, yılan sokamaz, kaza ve bela müteessir edemez; bir nebze türbe-i halis kusursuz bir tılsım-ı ikbal ve saadettir. Kerbela'ya gelenler bir türbe-i halis elde etmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmezler.

Kefene gelince... Onun tedariki daha büyük külfet ihtiyarına bağlıdır. /342/

Bahusus üzerleri âyât-ı Kur'aniye ile muvaşşah kefenler... Tasavvur buyrulsun ki bu kefenler evvelbeevvel Fırat'ta ıslatılır, sonra bütün bir gece şebeke-i Seyyidü's-Şühedâ'ya muallak bırakılarak korunulur, nihayet hattatîn-i mescide tevdi edilerek nefis bir tâlik ile tezyin olunur. Böyle bir kefene nâiliyet züvvâr-ı atebât için gaye-i hayaldır, fakat, dedim ya, o kadar pahalıdır ki, on binde bir zâire ancak mev'ûddur.

Çarşı yalnız eyyâm-ı katlde - vak'a-i Kerbela günlerine eyyâm-ı katl diyorlar - sükût eder. Muharrem günlerinde dükkanlar kapanır, dökülmek için sineler açılır ve ağlamak için gözler hazırlanır. Ağlayınız, ağlayınız ki çöldeki kum taneleri ve ummandaki su katreleri kadar günahlarınız olsa meşhed-i Hüseyin üstüne dökceğiniz iki damla göz yaşı hepsini silmeye kâfidir. Ravza-i Seyyidü's-Şühedâ'dan ıslak kirpiklerle çıkarken anadan doğmuşa dönersiniz!

3

Ravza-i Seyyidü's-Şühedâ şehrin pazarı ile evleri arasında mahpus gibidir: Yedi kapısından ancak nefes alınabilir! Biz Babü'l-kıbleden girerek çatal bir avlu ortasında bütün kubbesi ile şerefelerine kadar iki minaresi öğlen güneşine karşı birer çil lira gibi parlayan türbeyi gördük. Binanın göze çarpan aksamı hep altın kaplıdır; bir mimarın zekâ-yı sanatından değil, bir koyu muhibbinin destgâh-ı semininden çıkmış, sanırsınız. Üç Acem şahı - Ağa Mehmet, Feth Ali ve Nasreddin Şahlar - zengin bir delalet-i zevk göstermek için mübarek bir sanduka üstüne büyük bir kasa boşaltmışlar. Ben esasen ölü üstüne pek çok para sarf edilmesine taraftar değilim, bahusus dirileri arasında sürü sürü açlar gezen memleketlerde! Fakat mademki israf ihtiyar olunuyor, hiç olmazsa bir eser-i bedii vücuda getirilsin, derim. Gönül bir mabud-ı Şîa üzerinde tantana-i şehnameyi bulmak isterdi, darp-hane-i Tahrân'ı değil... Bu türbe-i muhtereme bana servetini getiren bir hazine hissi veriyor; bu zer-rin miğfer altında bir banker yakıştırdı, Hazret-i Seyyidü's-Şühedâ değil. Para ile süslemek, zorla güzelliğe benzer: Olamaz ki. Ağız dolusu: "Ravza-i Hüseyin" diyenler oraya sarf edilen iki yüz yetmiş bin lirayı zikrediyorlar: Halbuki güzellik mevzubahis olunca milyon ancak bir rakamdır, işte o kadar. Burada sanat ne nefaset paraya feda edilmez. Nispet her şeyden ziyade tezyinden gözetilmeli; bir medfen-i mukaddes üstünde bu sayha-i zeheb gözü tiksindiriyor. Altının tebziri zevk ve fikrin iflasını ilan eder. Fart-ı belagat nasıl ki şiiri ezer, mübalağa-i ziynet de ebniyede vezn-i mimari

bırakmaz. Âsar-ı sanatın vasf-ı mümeyyizi odur ki kalbinizi tahrik edemezse size soğuk gelir: Beğenmedikçe sevemezsiniz. Belki başkaları için bu zerrin mescit pek güzeldi. Çi-fâide ki benim hoşuma gitmedi. Donanmak sevdasıyla binanın mana-yı hututunu ihlal etmişler. Altın kaplama evvel-beevvel vahdet-i manzarayı kemirmiş. Sanki ötesine berisine mâ-i zer dökülmüş bir kaside-i belîğ karşıdasınız. Edebiyatta olduğu gibi mimaride de vuzuh güzelliğin şart-ı âzamıdır. Bir binanın simâ-yı hariciyesi mâ-vaz'-ı lehini ilan etmeli! Cephe bir abidenin çehresidir: İçerisini ima etmezse "nikab" denmek lazım gelir. Ben altın kapak altında mübarek cesed-i Hüseyin'i aramak ve bulmak istemem: Bu nâ-kabil-i afv bir gaflet olur! Ya olduğun gibi görün ya görüldüğün gibi ol: Bu düstûr-ı ahlak güzel bir fazilet-i mimariyedir. Kerbela'da ise darphaneler birer tekye gibi loş, basit, fakir ve ciddi, türbeler de birer gazinodan ziyade süslü, ışılgan, müdebdeb ve oynak. Mabet ve harabat da aynı şiddetle galat-ı zevk haykırıyor.

Ravza'nın avlusu bir nevi sakit pazar şubesidir: Teşbih, ıtriya, türbe-i halis, mühür câ-yı namaz dedikleri toprak nüshalar, hurma, yemeni, kefen satılır. Avlunun etrafında dairenmâdar hücreler vardır ki içerilerinde ağniyâ-yı Şîa medfundur. Avlunun bir kenarında merkûz bir küçük minare nazar-ı dikkatimi celb etti ve istizah ettim: Buna "menârü'l-abd" diyorlarmış, vaktiyle Suriye neccarından birinin zenci kölesi tarafından inşa ettirilmiş. Kurnaz köle efendisinin Bağdat'a yolladığı emtianın esmanını yolda bedevîlere çaldırdığını hikâyeye ederek saklarmış, böylece zimmetine geçirdiği meblağla bu küçük minareyi yaptırmış ve kaidesine defnedilmesini de vasiyet etmiş. Bugün orada yatıyor ve kim bilir ne kadar erkân-ı Büveyh, sanâdîd-i Safeviye ve Şâhzâdgân-ı Kaçar'ın mağbûtudur!

Avlunun ortasında altın kapısı, çifte şahnişini ve tepelerinde şerefelerine kadar altın kaplı iki minaresi ile Ravza-i Mübareke görülür. Minarelerde siyah bir bayrak asılı: Bu "alem-i imam"dır ki eyyâm-ı adiyede düz kırmızıdır.

Emr-i ziyaret "tuhfetü'z-zahid" de münderiç bir silsile-i merasim ile eda olunur. Züvvâr-ı âdiye daha Kerbela'ya girmeden şehri uzaktan gördüğü anda merkebinden inecek ve Harem-i Şerif'e karşı secde ederek toprağı öpecek ve artık bakıye-i tariki yayan kat' edeceklerdir. Şehirde yıkacak, çamaşır değiştirecek, en temiz ve süslü kıyafetini takınacak, hademe-i haremde birinin delaleti ile ifâ-yı menâsike başlayacak. Hemen her hatvede bir secde ve bir takbil-i zemin, bir sena ve bir dua var! Bütün bu rüsûm ta Âl-i Safeviye zamanında mevâlî-i İsfahan tarafından tespit olunmuş.

Biz bunlara mükellef olmadığımız halde farîza-i hürmette kusur etmiş görünmemek için az çok züvvâr-ı saire gibi hareket ediyorduk.

Kerbela'da harem-i imama hizmetle geçinen bütün bir ordu var: Bunların başında kiliddâr bulunuyor ki vazifesi her sabah tuluudan üç saat evvel türbeyi açmak ve şebeke-i şerifeyi bûs ile dua etmek ve akşam gurutandan üç saat sonra yine merasim-i ibadetle kapamaktır. Bir de "naib-i kiliddâr" var ki her gün akşama kadar derun-ı haremde kiliddâra vekalet eder. Bundan kiliddâr, teberruat-ı züvvârdan teşkil eden hazine-i haremin muhafazasını ve her gece şem-i türbenin îkadı ile de mükelleftir.

Gerek minarelerin ve gerek türbenin kandillerini "çerağcı"lar yakar. Kandiller evkaf-ı Şîa'dandır. Minarelerin tenvirini Nasreddin Şah vakfetmiş. Senede bir altın "irat" temin eden bir kandil vakfedebilir.

Harem-i şerifin emr-i tathîri “fıraş”lara mahveldir. Pabuçcular ziyaretçilerin ayakkabılarını muhafaza eder.

Bâb-ı haremden girerken delilimiz: “Ravza-i hazreti ilk ziyaret eden kimdi, bilir misiniz?...” dedi ve ilave etti: “Hazretin hemşiresi cenab-ı Zeynep!”

Dâhil-i haremden kubbe-i merkeziye altında yekdiğerine nazaran vaziyet-i amûdiyede iki sanduka var ki biri Hazret-i Hüseyin’in diğeri mahdum-ı muazzamları Ali Ekber Hazretleri’nindir. Sandukalar kalın şebeke içinde fil dişi kakmalı, son derecede müzeyyendi. Yandaki kubbelere altında necl-i Hüseyin, Hazret-i Ali Asgar ile şühedâ-yı saire-i Kerbela’nın sandukaları mevzuudu.

Her zâir evvela sanduka-i Seydû’ş-Şühedâ önünde saniyen sanduka-i Ali Ekber pîşinde farîza-i selam ve senayı ifadan sonra semt-i Medine’ye teveccühle Ravza-i Cenab-ı Resul’e, bâdehu cihet-i meşhede dönerek türbe-i İmam-ı Rıza’ya ve nihayet Samarra tarafında makam-ı imam-ı mehdîye edâ-yı tahiyyat ediyor.

Ve ancak bu menâsiki icradan zâir-i istiğfar-ı zünube me’zundur. Her saatte istidâ-yı mağfiret mümkünse de tulû, zeval ve gurup hengameleri tercih olunuyor. Bizim esnâ-yı ziyaretimiz de otuzdan ziyade zâir ve zâire niyaz-ı terahhumle ağlıyor ve inliyordu. Bilhassa günah gibi kızıl ve esmer bir kadın nazar-ı dikkati celb etti: Kıymettar bir seccade-i İran üzerinde yüzü koyun uzanmış, mor gerdeni ile türbe parmaklığına asılmış ve güya bir nefha-i tövbe ile şişen sinisini sebekeye yapıştırmış istiğfardan çatlayan dudakları ile sebekeyi öpüyor, yalıyor, ısıyor, vahşi bir enîn ile ölüyordu. Burun delikleri açılmış, sanki sandukadan intişar eden râyiha-i şefevî sömürüyordu. Bu ibadet bütün bir manzara-i sevda idi. O zaman bir kere daha kalben dedim: “Aşk ve ölüm ve bunların arasında din!”

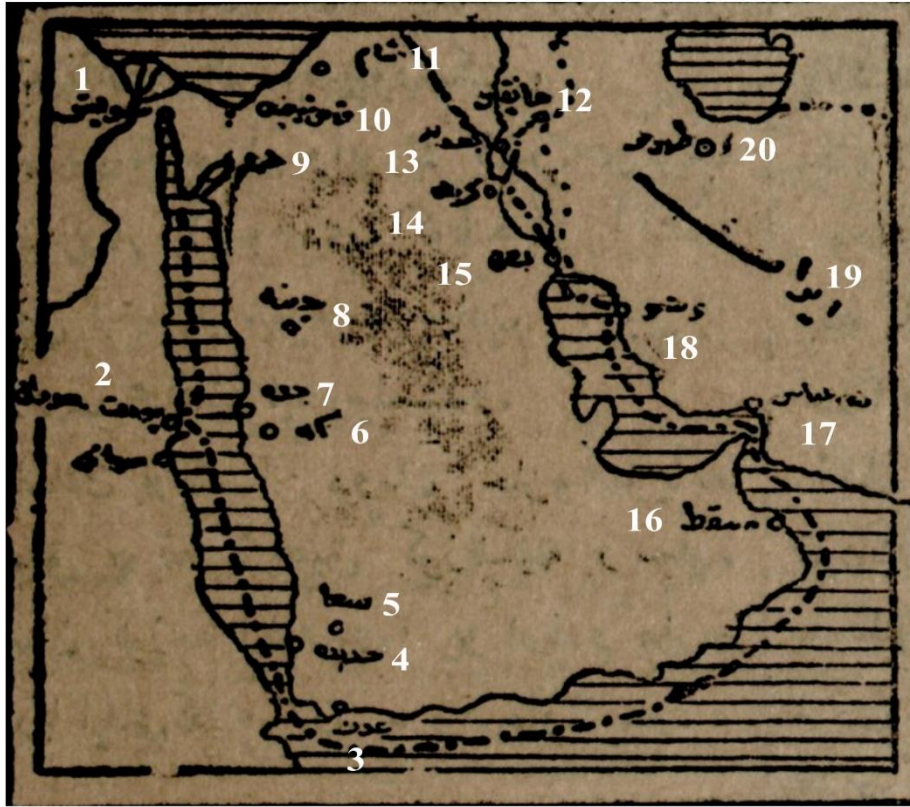
[*Servetifünun*

S.1427, 18 Eylül 1335-1919, s.328-329.

S.1428, 25 Eylül 1335-1919, s.341-342.

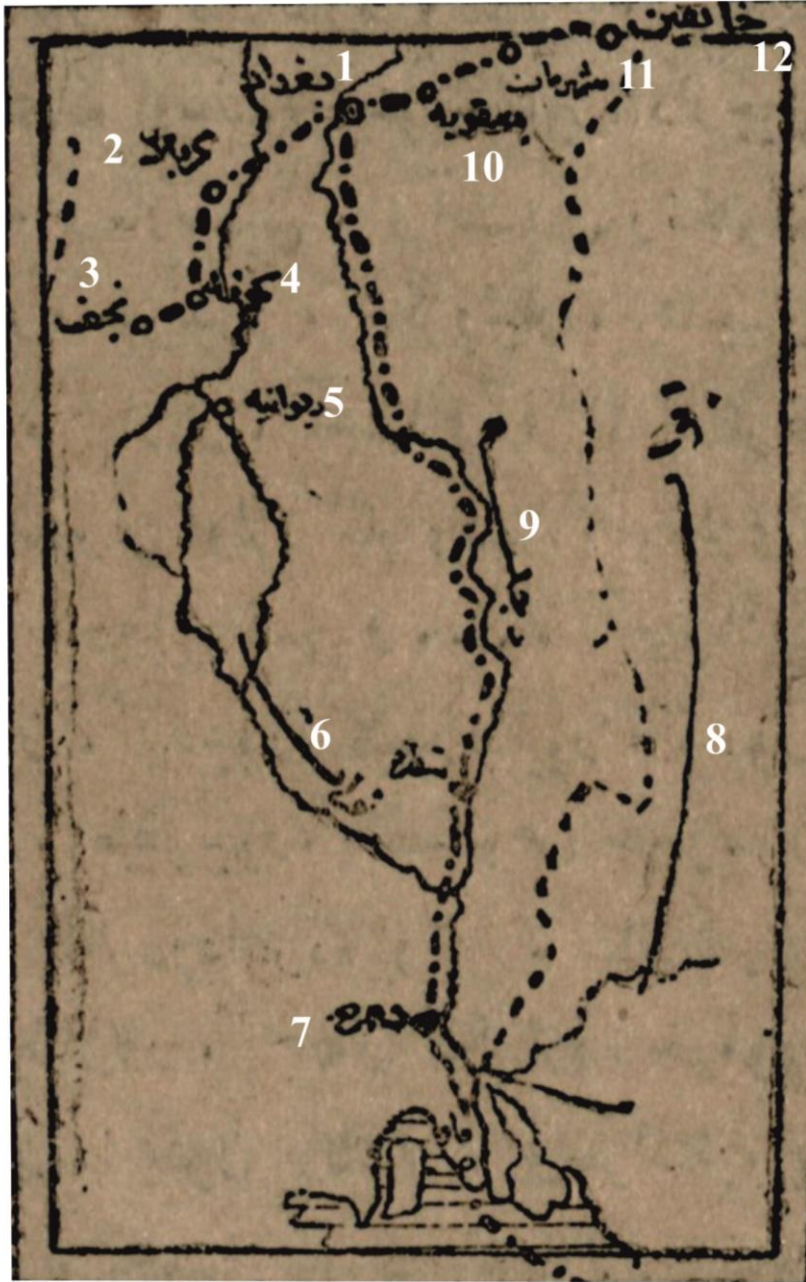
S.1429, 2 Teşrinievvel 1335-1919, s.351-352.]

Ek-2 Haritalar

1. Süveyş	11. Şam
2. Port Sudan	12. Hanekin
3. Aden	13. Bağdat
4. Hudeyde	14. Kerbelâ
5. Sana	15. Necef
6. Mekke	16. Maskat
7. Cidde	17. Bender Abbas
8. Medine	18. Buşehr
9. Akabe	19. İran
10. Kudüs-i Şerif	20. Tahran

EK 3

1. Bağdat
2. Kerbelâ
3. Necef
4. Kufe
5. Divaniye
6. Fırat
7. Basra
8. İran
9. Dicle
10. Bakuba
11. Şehriban
12. Hanekin

Prof. Dr. Soner Akpınar

**ÇAĞDAŞ
TÜRK ROMANINDA
6-7 EYLÜL OLAYLARI**

Rumlar Etnisite ve Kimlik

Günce Yayınları

MUNİS FAİK OZANSOY

Yaşamı, Yapıtları, Sanatı

H. Yasemin Mumcu

Günce Yayınları

FAİK ÂLİ OZANSOY

YAŞAM ÖYKÜSÜ, YAPITLARI VE ŞAIRLİĞİ

DOÇ. DR. SEVİM KARABELA ŞERMET

Günce Yayınları

Başka Bir Tarih Hayal Etmek

TÜRK EDEBİYATINDA ÜKRONYA

MURAT GÜR

Günce Yayınları